

नेपालको आर्थिक विकासमा डिजिटल वित्तीय प्रणालीको भूमिका

✍ विशाल तिमल्सिना*

पृष्ठभूमि

विश्व अर्थतन्त्र तीव्र गतिले डिजिटल परिवर्तनतर्फ उन्मुख भइरहेको वर्तमान परिदृश्यमा वित्तीय प्रणाली पनि आधुनिक प्राविधिक संरचनामा आधारित हुँदै गएको छ। नेपाल जस्तो जटिल भौगोलिक संरचना, असमान बैकिङ पहुँच, बिखण्डित जनसङ्ख्या र परम्परागत आर्थिक व्यवहारमा आधारित मुलुकका लागि डिजिटल वित्तीय प्रणाली आर्थिक विकासको प्रमुख आधारशिला बन्दै गएको छ। मुलुकको मौद्रिक नीति, वित्तीय समावेशीकरण, बजार सक्रियता, भुक्तानी प्रणाली, अन्तर्राष्ट्रिय कारोबार, आमनागरिकको वित्तीय व्यवहार तथा उद्यमशीलता विकासमा डिजिटल वित्तीय संरचनाले महत्वपूर्ण भूमिका निभाइरहेको देखिन्छ। नेपालमा पछिल्ला दुई दशकमा भौतिक पूर्वाधार, सूचना प्रविधि, दूरसञ्चार र मोबाइल प्रविधिको तीव्र विस्तार भएसँगै डिजिटल अर्थतन्त्र निर्माणका लागि नयाँ अवसरहरू प्राप्त भइरहेका छन्। यही पृष्ठभूमिको आधारमा नेपालमा डिजिटल वित्तीय प्रणाली आर्थिक परिवर्तनको प्रमुख वाहकका रूपमा स्थापित भएको छ।

नेपालको आर्थिक संरचना परम्परागत रूपमा नगदमा आधारित, भौतिक बैकिङ सेवामा निर्भर र कागजी कारोबारमा आधारित थियो। समयक्रमसँगै सूचना प्रविधिको विकास, मोबाइल र इन्टरनेटको पहुँच विस्तार, बैंक तथा वित्तीय संस्थाको आधुनिकीकरण र सरकारी कामकारवाहीमा डिजिटल सेवाको प्रयोग बढेसँगै नेपालको वित्तीय व्यवहारको स्वरूपमा क्रमशः गुणात्मक परिवर्तन आएको छ। वर्तमान समयमा डिजिटल भुक्तानी, मोबाइल बैकिङ, इन्टरनेट बैकिङ, क्यूआर कोडमा आधारित कारोबार, विद्युतीय भौचर प्रणाली, डिजिटल वालेट तथा सरकारी राजस्व भुक्तानी प्रणालीको व्यापक प्रयोगले वित्तीय व्यवहारलाई सरल, छरितो, सुरक्षित र पारदर्शी बनाइरहेको

छ। यसले आर्थिक क्षेत्रको कार्यक्षमता अभिवृद्धि गर्नुका साथै औपचारिक आर्थिक कारोबारको परिधि विस्तार गर्न विशेष योगदान पुऱ्याइरहेको छ।

डिजिटल वित्तीय प्रणालीको परिचय

डिजिटल वित्तीय प्रणालीले आर्थिक कारोबार, भुक्तानी, बचत, ऋण, बीमा, लगानी र अन्य वित्तीय सेवालाई प्रविधि र विद्युतीय माध्यममार्फत सञ्चालन गर्ने संरचनालाई जनाउँछ। यसले परम्परागत नगदमा-आधारित बैकिङ प्रणालीको सट्टा मोबाइल, इन्टरनेट, एप्लिकेसन र अन्य डिजिटल प्लेटफर्ममार्फत वित्तीय पहुँच, भुक्तानी, लगानी र बचतलाई सजिलो, छिटो र सुरक्षित बनाउँछ। डिजिटल वित्तीय प्रणालीले नागरिक, व्यवसाय र सरकारी निकायलाई पारदर्शी, अनुगमनयोग्य र प्रभावकारी वित्तीय व्यवहारमा जोड्ने कार्य गर्दछ। यस प्रणालीको मूल उद्देश्य वित्तीय पहुँच विस्तार गर्नु, वित्तीय कारोबार छिटो र सुरक्षित बनाउनु, पारदर्शिता सुनिश्चित गर्नु, उद्यमशीलता प्रवर्द्धन गर्नु र सरकारी सेवा सुधार गर्नु हो।

यस प्रणालीका मुख्य अवयवमा भुक्तानी प्रणाली, ग्राहक पहिचान प्रणाली, वित्तीय प्रविधि सेवा र नियमन तथा सुरक्षा संरचना पर्दछन्। भुक्तानी प्रणालीमा मोबाइल बैकिङ, डिजिटल वालेट, क्यूआर कोड भुक्तानी र राष्ट्रिय भुक्तानी स्विच समावेश हुन्छन्। इलेक्ट्रोनिक ग्राहक पहिचान प्रणालीले ग्राहकको पहिचान, जोखिम मूल्याङ्कन र सम्पत्ति शुद्धीकरणलाई न्यूनीकरण गर्दछ। वित्तीय प्रविधि सेवाले डिजिटल ऋण, अनलाइन बीमा, लगानी प्लेटफर्म र व्यक्तिगत वित्त व्यवस्थापनमा योगदान पुऱ्याउँछ भने नियमन र सुरक्षा संरचनाले साइबर सुरक्षा, डेटा संरक्षण, ह्याकिङ रोकथाम र कानुनी मापदण्डमार्फत प्रणालीको विश्वसनीयता सुनिश्चित गर्छ। यसरी संरचित डिजिटल

* सहायक व्यवस्थापक, राष्ट्रिय जीवन बीमा कम्पनी लिमिटेड

वित्तीय प्रणालीले आर्थिक कारोबारलाई छिटो, सुरक्षित र पारदर्शी बनाउँछ।

नेपालमा डिजिटल वित्तीय प्रणालीले विशेष गरी ग्रामीण, दुर्गम र पिछडिएका क्षेत्रका नागरिकलाई वित्तीय सेवामा समावेश गर्न, उद्यमशीलता प्रवर्द्धन गर्न र सरकारी सेवा सुधारमा निर्णायक भूमिका खेलेको छ। मोबाइल बैंकिङ, डिजिटल वालेट र क्यूआर कोड भुक्तानी प्रणाली प्रयोग गरेर नागरिकले घरमै बसेर बिल तिर्न, रकम पठाउन, सामाजिक सुरक्षा भत्ता तथा सरकारी शुल्क बुझाउन र अनलाइन खरिद गर्न सक्ने भएका छन्। साथै, साना तथा मझौला उद्यम, स्टार्टअप र अनलाइन व्यवसायहरूले डिजिटल वित्तीय पहुँच र भुक्तानी प्रणालीको प्रयोग गरी व्यापार छिटो, सुरक्षित र पारदर्शी बनाएका छन्। यसले रोजगारी सिर्जना, नवप्रवर्तन प्रवर्द्धन, साना उद्यम विस्तार र व्यावसायिक वातावरण सुधारमा योगदान पुर्याएको छ। सरकारी सेवामा पनि कर, राजस्व असुली, अनुदान, पासपोर्ट शुल्क, विद्युत् तथा खानेपानी बिल जस्ता सेवा डिजिटल माध्यमबाट भुक्तानी गर्न सकिँदा प्रशासनिक क्षमता बढेको, सेवा द्रुत र पारदर्शी भएको र नागरिक सन्तुष्टि वृद्धि भएको छ। यसरी, डिजिटल वित्तीय प्रणाली केवल प्राविधिक उपकरण मात्र नभई नेपालमा आर्थिक रूपान्तरण, वित्तीय समावेशीकरण, पारदर्शिता र दिगो विकासको आधारशिला बनेको छ।

नेपालमा डिजिटल वित्तीय प्रणालीको कानुनी र संरचनागत व्यवस्था

नेपालमा डिजिटल वित्तीय प्रणालीको विकास र सञ्चालनलाई कानुनी तथा संरचनात्मक रूपमा व्यवस्थित बनाउन सरकारले महत्त्वपूर्ण ऐन र अन्य नीतिगत व्यवस्था लागु गरेको छ। विद्युतीय कारोबार ऐन, २०६३ ले नेपालमा डिजिटल सम्झौता, ई-दस्तावेज र डिजिटल हस्ताक्षरलाई कानुनी मान्यता दिएको छ। यसले अनलाइन कारोबार, विद्युतीय भुक्तानी र डिजिटल वित्तीय लेनदेनलाई वैधता प्रदान गरी नागरिक, व्यवसाय र बैंकिङ प्रणालीबीच विश्वास सुनिश्चित गरेको छ। यस ऐनले डिजिटल कारोबारको आधार तयार पारेर डिजिटल वित्तीय प्रणालीलाई वैधानिक रूपमा स्थापित गरेको छ।

भुक्तानी तथा फर्यौट ऐन, २०७५ ले डिजिटल भुक्तानी सेवा प्रदायक, मोबाइल बैंकिङ, क्यूआर कोडमार्फत

भुक्तानी, डिजिटल वालेट, राष्ट्रिय भुक्तानी स्वचलगायतका सबै डिजिटल भुक्तानी माध्यमहरूको नियमन गरेको छ। यस ऐनअन्तर्गत भुक्तानीका साधनहरू जस्तै: डिजिटल वालेट, मोबाइल बैंकिङ एप, क्यूआर कोड, प्रिपेड कार्ड, अनलाइन बैंकिङ तथा इलेक्ट्रोनिक फन्ड ट्रान्सफर आदिलाई स्पष्ट रूपमा परिभाषित गर्नुको साथै कानुनी मान्यता प्रदान गरिएको छ। ऐनले ग्राहक संरक्षण, कारोबारको पारदर्शिता, सेवा प्रदायकको जिम्मेवारी र नियामकीय अनुगमन सुनिश्चित गर्ने स्पष्ट प्रावधान राखेको छ। यसरी बैंक तथा गैर-बैंकिङ वित्तीय संस्थाले यस ऐनको आधारमा आफ्ना डिजिटल सेवा सञ्चालन गर्ने हुँदा यो नेपालको डिजिटल वित्तीय प्रणालीको संरचनागत र नियामक आधारको रूपमा स्थापित भएको छ।

नेपाल राष्ट्र बैंकले डिजिटल वित्तीय प्रणालीलाई व्यवस्थित, सुरक्षित र पारदर्शी रूपमा सञ्चालन गर्न विभिन्न निर्देशिका र नीतिहरू लागु गरेको छ। यसअन्तर्गत भुक्तानी प्रणाली निर्देशिका, नेपाल क्यूआर मापदण्ड ढाँचा र मार्ग निर्देशन, मोबाइल बैंकिङ नीति, डिजिटल वालेट नीति, वित्तीय प्रविधि नियमन, डिजिटल माध्यमबाट प्रवाह हुने कर्जासम्बन्धी मार्गदर्शन २०७८, आरटीजीएस सिस्टम रूल २०१६, साइबर सुरक्षा मार्गदर्शन, २०८० र अत्यावश्यक भुक्तानी प्रणाली पहिचान र नियमन ढाँचा, २०२५ आदि छन्। यी नीतिले बैंक, गैर-बैंकिङ वित्तीय संस्था, मोबाइल वालेट प्रदायक र वित्तीय प्रविधि कम्पनीलाई सेवा सञ्चालनमा सुरक्षा, पारदर्शिता, द्रुतता र ग्राहक संरक्षण सुनिश्चित गर्ने स्पष्ट मापदण्ड प्रदान गर्दछन्। यसले डिजिटल भुक्तानी, मोबाइल बैंकिङ, क्यूआर कोड भुक्तानी, डिजिटल वालेट सेवा र वित्तीय प्रविधि नवप्रवर्तनलाई दिगो र व्यवस्थित तरिकाले विस्तार गर्न सक्षम बनाएको छ। समय-समयमा अद्यावधिक हुने यस्ता निर्देशन र नीतिले डिजिटल वित्तीय सेवाको कानुनी आधार, सञ्चालन मापदण्ड र नियमनलाई सबल बनाउँदै नेपालको डिजिटल अर्थतन्त्रलाई आधुनिक, सुरक्षित र समावेशी दिशामा अघि बढाउन महत्त्वपूर्ण सहयोग पुर्याइरहेका छन्।

नेपाल सरकारले डिजिटल वित्तीय प्रणालीको दीर्घकालीन रणनीति तय गर्न 'डिजिटल नेपाल फ्रेमवर्क, २०१६' लागु गरेको छ। उक्त फ्रेमवर्कले सरकारी सेवा, ई-गभर्नेन्स, वित्तीय समावेशीकरण र डिजिटल कारोबारलाई एकीकृत रूप दिएको छ। यसले नागरिक,

व्यवसायी र वित्तीय संस्थालाई सहज पहुँच, पारदर्शिता र उत्तरदायित्व सुनिश्चित गर्ने वातावरण तयार पारेको छ। यसका माध्यमबाट सरकारी सेवा सुधार, वित्तीय सेवा विस्तार, डिजिटल भुक्तानी, मोबाइल बैंकिङ र वित्तीय प्रविधि सेवाको प्रवर्द्धन सम्भव भएको छ। यसरी डिजिटल नेपाल फ्रेमवर्कले नेपालको डिजिटल वित्तीय प्रणालीलाई आधुनिकीकरणको दिशातर्फ अग्रसर गराएको देखिन्छ।

डिजिटल वित्तीय प्रणालीको कार्यक्षमता र सुरक्षित सञ्चालनलाई सुनिश्चित गर्न विद्युतीय ग्राहक पहिचान र ग्राहकको उचित जाँचबुझ (Customer Due Diligence) सम्बन्धी व्यवस्था लागु गरिएको छ। यी व्यवस्थाले ग्राहकको पहिचानलाई छिटो, सुरक्षित र विश्वासिलो तरिकाले डिजिटल माध्यमबाट सुनिश्चित गर्ने व्यवस्था मिलाएका छन्। साथै, ग्राहकको जोखिम मूल्याङ्कन, सम्पत्ति शुद्धीकरण र ठगी रोकथाम, अनधिकृत लेनदेन नियन्त्रण तथा वित्तीय कारोबारमा पारदर्शिता कायम राख्न यसले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्छ। विद्युतीय ग्राहक पहिचान र ग्राहक सर्तकता मूल्याङ्कनको प्रभावकारी कार्यान्वयनले मोबाइल बैंकिङ, डिजिटल वालेट, क्यूआर कोडमार्फत भुक्तानी र वित्तीय प्रविधि सेवामा हुने सबै डिजिटल लेनदेनलाई सुरक्षित, सहज र पारदर्शी ढङ्गले सञ्चालन गर्न सक्षम बनाउँछ। यसरी, यी उपायले डिजिटल वित्तीय प्रणालीमा विश्वास, सुरक्षा र दीर्घकालीन स्थायित्व कायम गर्दै नेपालको डिजिटल अर्थतन्त्रलाई आधुनिक, समावेशी र दिगो बनाउने आधार तयार पारेका छन्।

साथै, नेसनल पेमेन्ट स्विच र नेपाल क्लियरिङ हाउस लिमिटेड जस्ता संरचनात्मक निकायले बैंक र वालेटबीचको डिजिटल लेनदेन छिटो, सुरक्षित, पारदर्शी र कागजरहित बनाउन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेका छन्। यी निकायले राष्ट्रिय भुक्तानी प्रणालीलाई एकीकृत, दिगो र विश्वासयोग्य बनाएका छन्।

डिजिटल वित्तीय सेवामा सुरक्षा सुनिश्चित गर्न सरकारले साइबर सुरक्षा र डेटा संरक्षण मापदण्ड पनि लागु गरेको छ। यसले ह्याकिङ, ठगी, डेटा चोरी जस्ता जोखिम कम गर्ने र ग्राहकको विश्वास बढाउने कार्य गरेको छ। यसका अतिरिक्त, ग्रामीण, दुर्गम र पिछडिएका क्षेत्रका नागरिकलाई वित्तीय सेवाको पहुँच बढाउन समावेशी वित्तीय पहुँच नीति पनि लागु गरिएको छ। यसले महिला, विद्यार्थी, साना किसान र साना

उद्यमीलाई डिजिटल भुक्तानी र वित्तीय सेवा उपलब्ध गराउँछ, जसले सामाजिक र आर्थिक सशक्तीकरणमा योगदान पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ।

अन्ततः डिजिटल वित्तीय नवप्रवर्तन (FinTech) र नयाँ व्यावसायिक मोडेललाई प्रोत्साहन गर्न सरकारले वित्तीय प्रविधि र नवप्रवर्तन प्रोत्साहन नीति लागु गरेको छ। यसले डिजिटल ऋण, अनलाइन बीमा, लगानी प्लेटफर्म र अन्य नवप्रवर्तनशील सेवा सञ्चालनका लागि कानुनी र नियामकीय आधार तयार गरेको छ। यसरी सरकारले लागु गरेका कानून, नीति र संरचनात्मक व्यवस्था डिजिटल वित्तीय प्रणालीलाई सुरक्षित, पारदर्शी, दिगो र समावेशी बनाउने दिशामा महत्त्वपूर्ण आधार बनेका छन्।

आर्थिक विकासमा डिजिटल वित्तीय प्रणालीको भूमिका
नेपालको आर्थिक संरचना परम्परागत रूपमा नगदमा आधारित रहेको, भौतिक बैंकिङ सेवामा निर्भर रहेको र कागजी कारोबारमा आधारित थियो। बैंकिङ शाखा, वित्तीय संस्थाको पहुँच र आधुनिक भुक्तानी संरचना धेरै क्षेत्रमा विस्तार हुन सकेको थिएन। ग्रामीण, पहाडी र भौगोलिक रूपमा टाढा रहेका जनसङ्ख्यालाई वित्तीय सेवाको पहुँच विस्तारमा कठिनाई थियो। यसबाट आर्थिक समावेशिता कम गरेको, उद्यमशीलता सीमित गरेको र सरकारी राजस्व सङ्कलनमा चुनौती सिर्जना भएको थियो।

यद्यपि, पछिल्ला दुई-तीन दशकमा सूचना प्रविधि, मोबाइल नेटवर्क, इन्टरनेट पहुँच र डिजिटल प्रविधिको तीव्र विस्तारसँगै नेपालमा वित्तीय प्रणालीमा गुणात्मक परिवर्तन आएको छ। डिजिटल भुक्तानी, मोबाइल बैंकिङ, इन्टरनेट बैंकिङ, क्यूआर कोडमा आधारित कारोबार, विद्युतीय वालेट र वित्तीय प्रविधि सेवाहरू नागरिक जीवन र व्यावसायिक वातावरणमा अनिवार्य बनेका छन्। यसले आर्थिक पहुँच मात्र बढाएको छैन, पारदर्शिता, उद्यमशीलता र सरकारी सेवा सुधारमा पनि महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको छ।

डिजिटल वित्तीय प्रणालीले ग्रामीण र भौगोलिक रूपमा टाढा रहेका नागरिकलाई बैंकिङ सेवाको पहुँच विस्तारमा टेवा दिएको छ। मोबाइल बैंकिङ र डिजिटल वालेट प्रयोगमार्फत नागरिकले घरमै बसेर बिल तिर्न, रकम पठाउन, विद्यालय-कलेजको शुल्क बुझाउन र अनलाइन खरिद गर्न सक्षम भएका छन्। यसले वित्तीय

सेवाको पहुँच विस्तार भएको मात्र छैन, स्थानीय उत्पादन र साना व्यवसायको बजार पहुँचमा समेत सुधार ल्याएको छ। साना किसान, महिला उद्यमी, विद्यार्थी र विपन्न वर्ग डिजिटल वित्तीय प्रणालीमा समावेश हुँदा उनीहरूको आय र बचतमा प्रत्यक्ष सुधार आएको छ।

पारदर्शिता बढाउन डिजिटल वित्तीय प्रणालीको भूमिका निर्णायक छ। प्रत्येक लेनदेन डिजिटल माध्यममार्फत अभिलेखित हुने भएकाले कर छली, भ्रष्टाचार, अनियमितता र अवैध कारोबार घटेको छ। सामाजिक सुरक्षा भत्ता, अनुदान, सरकारी ऋण तथा अन्य वित्तीय सहायता डिजिटल माध्यमबाट वितरण गर्दा लक्षित वर्गसम्म रकम सिधै पुग्ने सुनिश्चितता बढेको छ। यसले सरकारी व्यवस्थापनमा पारदर्शिता, समयबद्धता र उत्तरदायित्व सुनिश्चित गरेको छ।

व्यावसायिक क्षेत्रमा डिजिटल वित्तीय प्रणालीले उद्यमशीलता प्रवर्द्धन गरेको छ। साना तथा मध्यम उद्यमहरूले डिजिटल वित्तीय प्रणालीमार्फत डिजिटल भुक्तानी, अनलाइन बिक्री, डिजिटल कर्जा र बजार प्रवर्द्धन गर्नसक्ने भएकाले कारोबार छिटो, सुरक्षित र पारदर्शी भएको छ। अनौपचारिक व्यवसायलाई औपचारिक क्षेत्रमा ल्याउन मद्दत पुगेको छ। यसले कराधार विस्तार, आर्थिक विनिमय सुदृढीकरण र उद्योग-व्यापार प्रवर्द्धनमा समेत योगदान पुऱ्याएको छ।

वैदेशिक रोजगार र विप्रेषण क्षेत्रमा पनि डिजिटल वित्तीय प्रणालीले सहजता र आधुनिकता ल्याएको छ। परम्परागत बैंकिङ माध्यममा विप्रेषणको कारोबार गर्न समय, लागत र असुविधा बढी हुन्थ्यो। डिजिटल माध्यम प्रयोग गर्दा रकम द्रुत, सुरक्षित र न्यून लागतमा प्राप्त हुन थालेको छ।

डिजिटल वित्तीय प्रणालीले नवप्रवर्तन र नयाँ व्यावसायिक मोडेलहरूको प्रवर्द्धनमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलि रहेको छ। अनलाइन बजार, घरमै सेवा उपलब्ध गराउने व्यवसाय, डिजिटल विज्ञापन, अनलाइन शिक्षा, ढुवानी सेवा तथा साना-मझौला उद्यमले नवप्रवर्तनशील वातावरण सिर्जना गरेका छन्। यस प्रवृत्तिले युवा पुस्तालाई आफ्ना सीप र ज्ञानको प्रयोग गरी नयाँ डिजिटल व्यवसाय सञ्चालन गर्न प्रेरित गरेको छ, जसबाट रोजगारी सिर्जना, साना उद्यमको विस्तार र समग्र अर्थतन्त्रमा गतिशीलता वृद्धि भएको देखिन्छ।

साथै, सूचना प्रविधिमा आधारित उत्पादन र सेवाको निर्यातले राष्ट्रिय आयमा योगदान पुऱ्याइरहेको छ। सफ्टवेयर विकास, मोबाइल एप्लिकेसन, डिजिटल मार्केटिङ र वेब डिजाइन जस्ता सेवामार्फत नेपाली सूचना प्रविधि व्यवसाय अन्तर्राष्ट्रिय बजारसम्म विस्तार भइरहेको देखिन्छ। यसले नवप्रवर्तनशील वातावरण सिर्जना मात्र नगरी नेपालका डिजिटल उद्यमहरूको अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता पनि बढाएको छ।

डिजिटल वित्तीय प्रणालीले सरकारी सेवा सुधारमा उल्लेख्य योगदान पुऱ्याएको छ, जसले कर भुक्तानी, राजस्व सङ्कलन, सामाजिक सुरक्षा भत्ता, निवृत्तिभरण, पासपोर्ट शुल्क, विद्युत् तथा खानेपानी महसुल भुक्तानी जस्ता सेवालाई डिजिटल माध्यममार्फत सहज, छिटो र पारदर्शी बनाएको छ। यसले नागरिकको समय, श्रम र लागत बचत गर्दै सेवा उपलब्धतामा सुधार ल्याएको छ र सरकारी निकायको उत्तरदायित्व तथा नागरिकमैत्री दृष्टिकोणलाई प्रवर्द्धन गरेको छ। साथै, विद्युतीय शासनसँगको समन्वयले प्रशासनिक प्रक्रियालाई स्वचालित, तथ्यमा आधारित निर्णय क्षमतामा वृद्धि र पारदर्शिता सुनिश्चित गर्दै भ्रष्टाचार न्यूनीकरणमा समेत योगदान पुऱ्याएको छ, जसले समग्र रूपमा सरकारी सेवा व्यवस्थापनमा प्रभावकारिता र दक्षता अभिवृद्धि गरेको छ।

कृषि क्षेत्रमा पनि डिजिटल वित्तीय प्रणालीले पुँजी प्रवाह, बजार पहुँच र उत्पादन वृद्धि गर्न सहयोग पुऱ्याएको छ। किसानले अनुदान, बीउ-विजन, मल, बीमा तथा ऋण भुक्तानी मोबाइलमार्फत सहज रूपमा गर्न सक्ने भएकाले पुँजी प्रवाह छिटो भएको छ। डिजिटल माध्यमबाट बजार मूल्य र आपूर्तिसम्बन्धी जानकारी तुरुन्तै प्राप्त हुँदा उत्पादनको उचित मूल्य सुनिश्चित भएको छ। यसले कृषिमा आधुनिकीकरण र उत्पादकत्व अभिवृद्धि गरेको छ।

महिला सशक्तीकरणमा डिजिटल वित्तीय प्रणालीको योगदान महत्त्वपूर्ण छ। ग्रामीण महिलाले मोबाइल बैंकिङ र डिजिटल वालेट प्रयोग गर्न सक्ने भएकाले सामाजिक सुरक्षा भत्ता, मातृत्व भत्ता र छात्रवृत्तिमा ठगी नभई खातामै प्राप्त गर्न सम्भव भएको छ। महिलाहरू घरमै बसेर अनलाइन व्यवसाय सञ्चालन गर्न सक्षम भएका छन्, जसले परिवारको आम्दानी र बचत प्रवाहमा सुधार ल्याएको छ।

अन्ततः, डिजिटल वित्तीय प्रणाली नेपालमा केवल प्रविधि प्रयोगको माध्यम मात्र नभई आर्थिक रूपान्तरणको मुख्य आधारसमेत बनेको छ। यसले वित्तीय समावेशता, पारदर्शिता, उत्पादनशीलता, उद्यमशीलता, सरकारी सेवा सुधार, महिला सशक्तीकरण र विदेशी मुद्रा सञ्चितिको स्थायित्वमा निर्णायक योगदान पुर्याएको छ। चुनौतीको समाधान र प्रविधिको विस्तारले नेपाललाई दिगो, समावेशी, आधुनिक र सुरक्षित डिजिटल अर्थतन्त्र निर्माण गर्न पूर्ण सक्षम बनाउनेछ।

डिजिटल वित्तीय प्रणालीसँग सम्बन्धित चुनौतीहरू

नेपालमा डिजिटल वित्तीय प्रणालीको विकासले आर्थिक समावेशता, पारदर्शिता र उद्यमशीलतामा ठूलो योगदान पुर्याएको छ। यद्यपि यसका केही प्रमुख चुनौतीहरू स्पष्ट रूपमा देखापरेका छन्। सबैभन्दा ठूलो चुनौती साइबर सुरक्षा जोखिम हो। डिजिटल भुक्तानी, मोबाइल बैंकिङ, क्यूआर कोड प्रणाली, वित्तीय प्रविधि सेवा र अन्य विद्युतीय कारोबारको तीव्र विस्तारसँगै ह्याकिङ, फिसिङ, विद्युतीय ठगी, डेटा चोरी, खाता ह्याक र अनधिकृत पहुँचको जोखिम बढिरहेको छ। यस्ता घटनाले प्रयोगकर्ताको वित्तीय विश्वास कमजोर पार्ने, कारोबारमा अवरोध उत्पन्न गर्ने र समग्र वित्तीय प्रणालीमा जोखिम सिर्जना गर्ने सम्भावना रहन्छ। नेपालमा साइबर सुरक्षा पूर्वाधार पूर्ण रूपमा बलियो नभएकाले ठगी र डेटा दुरुपयोगका घटना अझ संवेदनशील छन्। यसका कारण वित्तीय संस्था, उपभोक्ता र सरकारी निकायहरू सबैले सुरक्षा मापदण्ड कडा गर्नुपर्ने आवश्यकता बढेको छ।

दोस्रो प्रमुख चुनौती भनेको डिजिटल साक्षरता अभाव र पूर्वाधारको असमानता हो। नेपालमा ग्रामीण, पहाडी र दुर्गम क्षेत्रका नागरिकमा मोबाइल वा इन्टरनेटमा आधारित वित्तीय सेवा प्रयोगबारे पर्याप्त ज्ञान, सीप र अनुभव छैन। धेरै नागरिक डिजिटल वालेट, मोबाइल बैंकिङ वा अनलाइन भुक्तानी प्रणालीको प्रयोगमा सहज छैनन्। यसले ठगी, गलत कारोबार वा वित्तीय दुरुपयोगको जोखिम बढाउँछ। यसै गरी, भौगोलिक कठिनाई, कमजोर नेटवर्क, विद्युतीय उपकरणको अभाव र अनियमित विद्युत् आपूर्ति जस्ता पूर्वाधारसम्बन्धी समस्याले डिजिटल वित्तीय पहुँचमा बाधा पुर्याएको छ। यसले ग्रामीण क्षेत्रका नागरिकलाई पूर्ण रूपमा डिजिटल प्रणालीको लाभ लिनबाट रोक्ने र आर्थिक समावेशीकरणमा समस्या सिर्जना गर्दछ।

यसै गरी, नियामकीय कमजोरी, प्राविधिक अस्थिरता र सांस्कृतिक अवरोध चुनौतीका अन्य महत्वपूर्ण पक्ष हुन्। वित्तीय प्रविधि सेवा, मोबाइल वालेट र डिजिटल भुक्तानी मोडेल तीव्र गतिमा विकास भइरहेका छन्, तर सम्बन्धित कानून, नियम, निर्देशन, सुरक्षा मापदण्ड र निगरानी प्रणाली समयसापेक्ष अद्यावधिक नहुँदा नवप्रवर्तन र उपभोक्ताको सुरक्षा दुवै प्रभावित हुन्छ। प्राविधिक समस्या, सर्भर डाउन, एप्लिकेसन त्रुटि वा नेटवर्क अस्थिरताले कारोबारमा ढिलाइ, आर्थिक क्षति र प्रयोगकर्तामा असन्तोष निम्त्याउन सक्छ। त्यस्तै, नेपालमा परम्परागत नगद-प्रधान व्यवहार र डिजिटल भुक्तानीप्रति भरोसाको कमीले केही नागरिकलाई डिजिटल सेवा अपनाउन सशङ्कित बनाएको पाइन्छ। यी सबै चुनौतीको सम्बोधनका लागि साइबर सुरक्षा सुदृढीकरण, डिजिटल साक्षरता कार्यक्रम, पूर्वाधार विस्तार, नियम-नीति सुधार, जनचेतना अभिवृद्धि र नवप्रवर्तनमैत्री नीति निर्माण अनिवार्य छ। यदि यी उपायलाई व्यवस्थित रूपमा कार्यान्वयन गरियो भने नेपालमा डिजिटल वित्तीय प्रणाली अझ सुरक्षित, समावेशी, दिगो र प्रभावकारी बन्न सक्छ।

नेपालमा डिजिटल वित्तीय प्रणालीको सम्भाव्यता

नेपालमा डिजिटल वित्तीय प्रणालीको भविष्य अत्यन्त उज्ज्वल देखिन्छ। मोबाइल बैंकिङ, डिजिटल वालेट, क्यूआर कोड भुक्तानी तथा वित्तीय प्रविधि सेवाको विस्तारले दुर्गम र भौगोलिक रूपमा टाढा रहेका क्षेत्रका नागरिकलाई वित्तीय पहुँचमा अझ व्यापक रूपमा समावेश गर्ने सम्भावना बढाएको छ। आगामी वर्षमा केन्द्रीय बैंक डिजिटल मुद्रा, राष्ट्रिय डिजिटल परिचय प्रणाली, ब्लकचेनमा आधारित सरकारी सेवा, कृत्रिम बुद्धिमत्तामा आधारित ठगी नियन्त्रण, र कागजरहित सरकारी सेवा जस्ता प्रविधिको प्रयोगले वित्तीय लेनदेनलाई अझ छिटो, सुरक्षित र पारदर्शी बनाउने अपेक्षा गर्न सकिन्छ।

साथै, युवा उद्यमी र स्टार्टअपका लागि अनलाइन बजार, ई-कमर्स प्लेटफर्म, डिजिटल ऋण सुविधा र वित्तीय प्रविधिको नवप्रवर्तनले नयाँ आर्थिक अवसरहरू सिर्जना गर्ने सम्भावना छ। भौगोलिक रूपमा चुनौतीपूर्ण क्षेत्रमा पनि डिजिटल पहुँच विस्तार भएसँगै नागरिकले घरमै बसेर आर्थिक क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नसक्ने वातावरण तयार हुने अनुमान गर्न सकिन्छ।

यसरी, भविष्यमा नेपालको डिजिटल वित्तीय प्रणाली आर्थिक समावेशीकरण, प्रविधिमा आधारित नवप्रवर्तन तथा सरकारी र निजी सेवाको सहज पहुँचद्वारा समग्र डिजिटल अर्थतन्त्रलाई द्रुत, प्रभावकारी र दिगो रूपमा वृद्धि गर्ने दिशामा अग्रसर हुने स्पष्ट सम्भावना देखिन्छ ।

निष्कर्ष

नेपालको डिजिटल वित्तीय रूपान्तरणले पछिल्ला वर्षहरूमा उल्लेख्य प्रगति हासिल गरेको भए तापनि यसको दीर्घकालीन प्रभावकारिता सुनिश्चित गर्न रणनीतिक, संरचनागत र नीतिगत तयारीलाई अर्को स्तरमा उकास्नु आवश्यक छ । द्रुत रूपमा विस्तार भइरहेको डिजिटल भुक्तानी प्रणाली, वित्तीय प्रविधिको नवप्रवर्तन, नागरिकको प्रविधि अनुकूल व्यवहार र सरकारी डिजिटल कार्यक्रमहरूले एकीकृत, सुरक्षित र भरपर्दो डिजिटल अर्थतन्त्र निर्माण गर्ने सम्भावना बलियो हुँदै गएको छ । आगामी दशकमा नेपालको डिजिटल वित्तीय प्रणालीले राष्ट्रिय विकासका सबै क्षेत्रसँग जोडिने संरचना तयार गर्न तथ्याङ्कमा आधारित नीति निर्माण, एकीकृत सरकारी तथ्याङ्क आदानप्रदान प्लेटफर्म, ग्रामीण इन्टरनेट विस्तार, स्वचालित कर प्रणाली र सार्वजनिक निजी साझेदारीको संस्थागत सबलीकरणलाई उच्च प्राथमिकता दिनुपर्ने देखिन्छ ।

नेपालको डिजिटल वित्तीय प्रणालीको आगामी रूपान्तरणको केन्द्रविन्दु साइबर सुरक्षा, डिजिटल उपभोक्ता संरक्षण, गोपनीयता व्यवस्थापन, जोखिम संवेदनशीलता नियमन र डिजिटल सीप विकास हुनुपर्ने देखिन्छ । डिजिटल ऋण, एआईमा आधारित वित्तीय सेवा, ब्लकचेनमा आधारित सरकारी प्रशासन, डिजिटल पहिचान प्रणालीको एकीकरण तथा कानुनी संरचनाको आधुनिकीकरणलाई प्रभावकारी रूपमा अघि बढाउन सके नेपालले दिगो डिजिटल अर्थतन्त्रको मोडेल स्थापना गर्न सक्छ । समग्रमा, डिजिटल वित्तीय प्रणाली नेपालका लागि केवल प्रविधि नवप्रवर्तन मात्र होइन; यो राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको पुनर्संरचना, सामाजिक सशक्तीकरण, पारदर्शिता, सुशासन र दीर्घकालीन प्रतिस्पर्धात्मक क्षमताको आधार हो । आगामी वर्षमा यसले राष्ट्रलाई प्रतिस्पर्धी, पारदर्शी, सुरक्षित र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको डिजिटल अर्थतन्त्रको दिशामा दृढतापूर्वक उन्मुख गराउने निर्णायक शक्ति बन्नेछ ।

सन्दर्भ सामग्री

नेपाल राष्ट्र बैंकका विभिन्न प्रकाशनहरू
विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित लेख तथा रचनाहरू
<https://www.mof.gov.np>
<https://www.nrb.org.np>
<https://lawcommission.gov.np>

...

MIRAS ACADEMY